

Monarchie en Kerk in Spanje (2)

Na de Reconquista werden alle christelijke rijken op het Iberisch schiereiland, behalve Portugal, verenigd in het koninkrijk Spanje dat naar Visigotische traditie een theocratisch karakter had. De Spaanse koningen wierpen zich op als hoeders en verbreiders van het rooms-katholicisme, maar de Heilige Stoel betaalde daar wel een prijs voor in termen van overdracht van bestuurlijke macht over de kerk aan het wereldlijk gezag. De nauwe binding van de rooms-katholieke Kerk en de Spaanse monarchie bleef - met een korte onderbreking tijdens de Tweede Republiek - bestaan tot aan de troonsbestijging van Juan Carlos I in 1976, vlak na de dood van Franco.

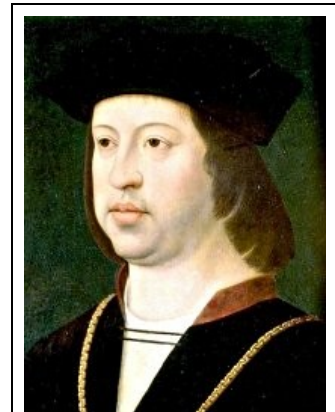
De katholieke vorsten

Op 15 maart 1469 huwden de toekomstige heersers over Aragón en Castilië: Ferdinand II en Isabella I, waarmee de basis werd gelegd voor het huidige Spaanse koninkrijk, dat feitelijk zijn beslag kreeg in 1516, nadat in 1512 het koninkrijk Navarra door Ferdinand was veroverd. Dit koninkrijk van de Spanjes, zoals dat genoemd werd, omvatte het gehele Iberische schiereiland behalve Portugal en het was voor het eerst sinds het begin van de achtste eeuw, toen de Visigoten door de Moren werden weggevaagd, dat er weer sprake was van een verenigd Spanje geschoeid op rooms-katholieke leest. Het oude ideaal van de Visigoten, een theocratische staat, kwam na acht eeuwen van strijd weer in beeld.

Ferdinand en Isabella tooiden zich met de titel: *katholieke vorst (rey católico)*, een titel die de nauwe band aangaf tussen de monarchie en de Heilige Stoel. Deze werd hen in 1496 verleend door paus Alexander VI, die begreep dat de verbreiding van het rooms-katholieke geloof in nieuwe veroverde gebieden bij hen in goede handen was. De titel hield erkenning in door de koningen van de universele geestelijke heerschappij van het Pontificaat van Rome en was een beloning voor de aandacht die het koningspaar toonde voor 'de verbreiding van de christelijke religie en de verheerlijking van ons heilige katholieke geloof'. Maar deze benoeming ging niet zonder discussie want sinds de dagen van Karel de Grote, mochten de Franse koningen zich de *meest christelijke vorst* noemen en werd Frankrijk beschouwd als hét land dat richting gaf aan de ontwikkeling van het christendom in Europa. Aan het eind van de vijftiende eeuw verkoelde de verhouding tussen Rome en Frankrijk en overwoog Alexander VI de titel van meest christelijke vorst over te dragen aan de koningen van Spanje, maar koos uiteindelijk voor de nieuwe titel van katholieke vorst. Het waren vervolgens Karel V en zijn opvolger Filips II die zich waardige dragers van deze titel toonden en gedurende de zestiende eeuw het primaat verwierven van hoeders van het rooms-katholieke geloof. De titel katholieke vorst werd gedragen door de Spaanse koningen tot aan het begin van de twintigste eeuw toen Alfons XIII afstand deed van de troon en de republiek werd uitgeroepen.

Isabella I
1451-1504

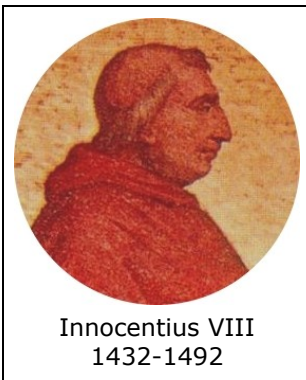
Ferdinand II
1452-1516

Alexander VI
1431-1503

Het koninklijk patronaatsrecht

Het patronaatsrecht is een vorm van machtsuitoefening van leken binnen de kerk. Dit recht ontwikkelde zich gedurende de Middeleeuwen in Spanje toen wereldlijke heersers de behoefte kregen om controle uit te oefenen over de kerkelijk hiërarchie teneinde hun eigen machtspositie te verstevigen. Met de opkomst van christelijke koninkrijken groeide in aanvang de macht van de Heilige Stoel die intervenieerde in onderlinge conflicten, een rol speelde in opvolgingskwesies en handelingen van heersers goed- of afkeurde en borg stond tegenover derden bij onderhandelingen. Maar met de groei van de economische en militaire macht van de vorsten nam de behoefte aan pauselijke bemoeienis af en ontstond geleidelijk een situatie waarin de wereldlijke macht direct invloed uitoefende over de kerk waarbij de Heilige Stoel zich verzekerd wist van de loyaliteit van de heersers als het ging om de verbreiding en bestendiging van het rooms-katholieke geloof. Zo ontwikkelde zich het koninklijk patronaatsrecht dat met name in de zestiende tot en met de achttiende eeuw vorm kreeg en in stand bleef tot in het begin van de twintigste eeuw. Kern van het patronaatsrecht is het recht van presentatie, dat wil zeggen dat wereldlijke machthebbers kandidaten voor belangrijke kerkelijke functies mochten voordragen - die in de praktijk vrijwel altijd werden benoemd - waarmee zij zich konden verzekeren van een loyale aanhang binnen de kerkelijke hiërarchie. Daarnaast mochten de vorsten kerkelijke belastingen (de tienden) incasseren in ruil voor de verplichting kerken en kloosters te bouwen en te onderhouden. Ook bepaalden zij waar bisdommen werden ingesteld en de begrenzing ervan.

De verovering van de Canarische eilanden en die van Granada hebben de ontwikkeling van het patronaatsrecht sterk beïnvloed. De Canarische eilanden werden op de Moren veroverd gedurende een lange periode van 1405 tot 1496 waarin aanvankelijk de eilanden bezet werden door edelen die zelfstandig de macht uitoefenden. Later, vanaf 1478, veroverden de katholieke vorsten Isabella en Ferdinand deze gebieden die ze inlijfden in het koninkrijk Castilië. Granada werd in 1492 op de Moren veroverd waarmee de Reconquista voltooid werd. Deze ontwikkelingen waren al in 1486 aanleiding voor paus Innocentius VIII om aan de katholieke koningen het

patronaatsrecht toe te kennen over de deze gebieden waarmee zij formeel en definitief het bestuur over de kerk aldaar in handen kregen. Een tweede aanzienlijk concessie die de Heilige Stoel deed aan de Spaanse koning was het in 1508 verlenen van het patronaatsrecht over de overzeese koloniën in Midden- en Zuid-Amerika, destijds aangeduid met de term *las Indias*. Hoewel het beheer over deze gebieden toen nog meer hoop dan realiteit was, vormde de hooggespannen verwachting nieuwe rijkdommen aan te boren voldoende reden voor de paus om zich te verzekeren van steun van de koningen ter verbreiding van het geloof. De grote afstand tot de koloniën maakten een goede overeenkomst tussen wereldlijke en kerkelijke macht uiteraard noodzakelijk.

Filips II
1527-1598

In 1565 verklaarde Filips II bij wet dat de Spaanse koning het recht van presentatie had over alle benoemingen van aartsbisschoppen, bisschoppen en andere prelaten. Filips baseerde zich daarbij op oude gewoontes en gebruiken. Maar hij kon niet verwijzen naar de pauselijke bul van 1486 waarin het patronaatsrecht beperkt was tot Granada en de Canarische eilanden en waarin zeker geen recht was verleend met betrekking tot het gehele koninkrijk. In feite beriep Filips II zich op rechten die zijn vader, keizer Karel V, had verkregen van zijn vroegere leermeester, de enige Hollandse paus Adrianus VI (Adriaan Floriszoon Boeyens) die het pontificaat bekleedde van augustus 1522 tot september 1523. Vlak voor zijn dood vaardigde deze een bul uit waarin aan Karel het patronaatsrecht verleend werd over alle stedelijke gebieden in Castilië en Aragón.

Adrianus VI
1459-1523

Maar over de rechtmatigheid ervan ontstond discussie. Adrianus zou deze bul hebben uitgevaardigd zonder - zo vlak voor zijn overlijden - meester te zijn geweest over zijn handelingen. Meningsverschillen over het al dan niet verleend zijn van een algemeen patronaatsrecht aan de Spaanse koningen bleven bestaan tot in de achttiende eeuw.

Het koninklijk vicariaat

In het verlengde van de ontwikkeling van het patronaatsrecht ontstond het leerstuk van het vicariaat, van de wereldlijk heerser niet slechts als patroon, maar als plaatsvervanger van het pontificaat met vergaande bevoegdheden om de nationale kerk te besturen. Het vicariaat kwam voor het eerst tot ontwikkeling in de koloniën (las Indias) in de zestiende eeuw. De oorsprong ervan moet gezocht worden in het feit dat vanwege de grote afstand tussen de vorst en de heersers over de koloniën allerlei geschilpunten moeilijk tijdig konden worden opgelost en om besluitvorming ter plekke vroegen. Ook kan de voortdurende aandacht die de Spaanse koningen moesten schenken aan de bestrijding van de reformatie in Europa een rol hebben gespeeld waardoor de betrokkenheid bij de overzeese gebieden verslaptte. Tenslotte is het denkbaar dat de gelovigen binnen de Amerikaanse kerk die meningsverschillen hadden met de kerkelijke hiërarchie, behoefte hadden aan een gelegitimeerde, wereldlijke gezagsdrager die zij direct konden aanspreken. In de achttiende eeuw vond deze leer zijn weg naar Spanje zelf en ontwikkelde zich de doctrine dat het stelsel van koninklijke rechten en privileges met betrekking tot het bestuur van de Kerk niet beschouwd moest worden als zijnde een reeks van concessie van de Heilige Stoel aan de koningen, maar als een door God gegeven koninklijk recht.

De concordaten tussen Spanje en de Heilige Stoel

Er zijn tussen het Spaanse koningshuis en de Heilige Stoel vijf concordaten afgesloten waarin zaken van gelijke interesse en competentiekwesties werden geregeld. Het eerste concordaat dateert van 1737 waarin getracht werd een serie van controverses tussen Filips V en Rome tot een oplossing te brengen. Dit concordaat staat bekend als het nutteloze concordaat, want het bevatte in feite niets anders dan akkoorden die in de toekomst gesloten zouden worden. In 1753 kwam het tweede concordaat tot stand, gesloten tussen koning Ferdinand VI en paus Benedictus XIV. Het was vooral aan deze paus, een getalenteerd jurist en onderhandelaar, te danken dat deze overeenkomst het licht zag. Voornaamste kwestie was die van het patronaatsrecht dat eindelijk na eeuwen van verwarring naar

Benedictus XIV
1675-1758

Ferdinand VI
1713-1759

tevredenheid van beide partijen geregeld werd voor het gehele koninkrijk. Het derde concordaat dateert uit 1851 en werd gesloten naar aanleiding van nieuwe ontwikkelingen zoals de opkomende secularisatie en de daarbij optredende sluiting van religieuze instituten en het fenomeen van uittreding van geestelijken uit het ambt. Destijds was de animositeit tussen de liberale regeringen en de Heilige Stoel groot, maar niettemin kwam het concordaat tot stand dat regelingen bevatte met betrekking tot kerkelijke bezittingen en de reorganisatie van bisdommen. Dit concordaat bleef gedurende tachtig jaar van kracht tot 1953, ondanks het opdoemen van ernstige problemen zoals de wettelijke vormgeving van de Eerste Republiek die in 1873 werd uitgeroepen en kwesties rond opvoeding en arbeidsverhoudingen. De Tweede Republiek, die ontstond in 1931 en van linkse snit was, negeerde het concordaat van 1851 en nam een aantal besluiten zoals de opheffing van de orde der jezuïten, verbod op bemoeienis van de Kerk met het onderwijs, het burgerlijk huwelijk etc. die de verhoudingen met het Vaticaan ernstig verstoorden. Een vierde concordaat kwam tot stand in 1953 tijdens de periode van franquistische dictatuur. Franco zag dit concordaat als een formele ondersteuning van zijn regime door de Heilige Stoel.

Juan Carlos I
1938

In de laatste jaren van de dictatuur ontstonden er problemen rond het toenemende aantal politieke optredens van nationalistische Baskische geestelijken en de uitvoering van het recht op presentatie dat, ondanks het verzoek van het tweede Vaticaans Concilie in 1962 hier afstand van te doen, door Franco werd gehandhaafd als een onvervreemdbaar recht. Na de dood van Franco zag koning Juan Carlos I direct af van het recht op presentatie. In 1979 sloot Spanje een vijfde concordaat met Rome waarin beide partijen hun onafhankelijke positie bepaalden onder het regime van de parlementaire monarchie.

Willem Peeters, 15 januari 2011